

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՍԻՄԵՈՆ Վ. ԱՊԱՐԱՆԵՑԻ

Սիմէոն Ապարանեցւոյ կենսագրութեան մասին մեր ծանօթութիւններուն ակնադիւրն կը բղխէ բացարձակապէս իր թողուցած գրութիւններուն եւ սակաւթիւ յիշատակարաններուն մէջ: Թէեւ ժամանակակից մը՝ Գրիգոր Կամախեցի իւր ժամանակագրութեան¹ մէջ նուիրած է առանձին գլուխ մը «Վասն Սիմէոն մեծաւագ վարդապետին», բայց կարեւոր մանրամասնութիւն մը չի հաղորդեր:

Սիմէոնի ծննդավայրն եղած է Աղձնեաց երբեմնի համբաւեալ Ապարանք գիւղը, որ այնպէս անուանի դարձաւ Նարեկացւոյ Ապարանից Ս. Խաչի ներքոյն: Այնուհետեւ Սիմէոն սիրեց կոչել ինք զինք Ապարանեցի: Ծննդեան թուականը յայտնի չէ. ըլլալու է ընդ մէջ 1540—1550 տարիներուն: Ծնողներն էին՝ Խաչատուր եւ Կառլան, ինչպէս կ'իմացնէ իւր 1585ին գրած յիշատակարանին մէջ:

«ՉՍիմէոն վարդապետն Ապարանեցին յիշեցէք ի Բրիստոս, որ ետ կապել զգիրքս յիշատակ իւրն եւ ծնաւզացն իւրոց՝ հաւր Խաչատուրին եւ մաւրն Նարնջին. թվ. ՌԼԴ²»:

Մայրն վախճանած է 1588ին, այն է՝ Վիպասանութեան յօրինուելու թուականէն (1590) 2 տարի յառաջ, ինչպէս ինքնին կ'ըսէ:

«Ի յանջատման մարմնոյս ծնողէ
Երկուց ամաց աւարտելոց³»:

«Դառն, դժուար եւ անբարի» ժամանակէն ստիպուած ծնողքն կ'ըլեն Ապարանք գիւղէն եւ կը հաստատուին յԱղբովիտ, այս

¹ Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի Կամախեցւոյ կամ Գարանաղեցւոյ. հրատ. Մեծոպ Վ. Նշանեան. Երուսաղէմ 1915, էջ 376—378:

² Էջմ. Գէորգ. Յուլ. Թ. 102, հմմտ. Գ. Տէր Մկրտչեան՝ Անանիա Շիրակացի, էջ 1:

³ Վիպասանութիւն, էջ 129:

է՛ ի Մեծոփ Զաջերունեաց. այս մասին կը գրէ Սիմէոն առանց ժամանակն ակնարկելու (Վիպաս., էջ 135—136):

«Արդ յայսպիսում ժամանակի...»

Զմեղ բնակեցոյց յայս կոյս ծովի (Վանայ)

Հանդերձ ծնողք յԱղբովիտ:

Ի սեփական երկրէն Ելեալ,

Ըստ հին կոչման անուն Աղձնի,

Որ մերձակայ է ի Կորդիս

Եւ Կորձէից տանըն դրացի...

Եւ բնիկ գիւղն իմ Ապարանց,

Ի յԱրծրունի զարմէն շինած...

Արդ յայսպիսի պայծառ ուխտէ...

Նըւստող ոգիս ի նմանէ է,

Վերջին ծընունդս յԱղձնեաց տանէ»:

Հոս (ի Մեծոփ) կ'աշակերտի Սիմէոն դարուն համբաւով երեւելի Յովհաննէս Բրգութեանց Ոստանցի վարդապետին: Աշակերտութեան ընթացքի վրայ մանրամասնութիւն չենք գիտեր: Բայց կ'ունենայ ամենայն յաջողութիւն եւ իւր ընթացքն կը պսակուի վարդապետական ճոխութեամբ: «Կարգ վարդապետաց Հայոց» գրուածքին մէջ (առ Առաք. Դաւրիթ., էջ 441) կը նշանակուի ինքն աշակերտ Յովհ. Ոստանցւոյ եւ յաջորդ: Իւր վարդապետին դրուատիքն կը հիւսէ ինքնին Սիմէոն երկար իղձերով՝ իւր Վիպասանութեան մէջ (էջ 129—131), զոր գրած է ուսուցչին մահունէն († 1588/89) տարի մը ետքը, հոս ի մէջ այլոց կը գրէ Սիմէոն.

«ԅորմէ պատճառն իմոյս բարւոյ,
Վարժեցուցողն իմաստ դրոյ,
Թագազարդողն մըտացս զըլծոյ,
Եւ լուսատուն ճրագիս մարմնոյ»:

Գրիգոր Կամախեցի — հաւանորէն ոչ ուղղութեամբ, կը գրէ իր մասին թէ. «Եւ էր յաշակերտացն Հեռեակ Ներսէսին¹», Խօսքէն յայտնի չէ նաեւ թէ որ Ներսէսն կ'ակնարկուի:

Սիմէոնի գործունէութեան ասպարէզն եղած է յատկապէս Մեծոփայ վանքը. հոս

¹ Ժամանակագրութիւն, էջ 376, հմմտ. եւ էջ 371, եւ Խրիստ. Բոստ. I, էջ 349:

ներն են կարապետ եւ ծովինար: Սա յամի 1664—1665 կը յիշուի յԱպարանս Մոկաց (Բիւզանդիոն 1904, Թ. 2294):

Սիմէոնի մահուան թուականը մեզի անծանօթ կը մնայ, որհաւանօրէն ժէ դարու առաջին տասնեկին կ'իյնայ: Այս նկատմամբ ոչինչ գիտէ նաեւ Գրիգոր Կամակիեցի, որ մանրամասնօրէն կը պատմէ մահուան պարագան (Ժամանակագրութիւն, էջ 377—378) այսպէս.

«Այս Սիմէոն վարդապետս... յերկար ժամանակս եկաց բարի համբաւով եւ եղեւ վարձան նորա այսպիսի օրինակաւ: Եւ եղեւ իբրեւ օր մի զի յանուրջս ազդ լինելով զարուստ օր մահուան իւրոյ, եւ ի լուսանալ առաւօտին պատարագ մատուցանել ետուր եւ բարի խոստովանութեամբ եւ ամենեցուն ողջոյն հրաժարական մատուցանելով եւ արժանաւորելով սուրբ մարմնոյ եւ արեան ճեղքն, եւ ապա նստելով յաթոռ, ասելով դաս ըստ պատշաճին եւ ընդ վճար բանին, յորժամ սկսեալ աղօթախառն օրհնութիւն առնել ի վերայ ժողովրդոցն եկեղեցւոյն, նա ցաւ մահուն, որ տաթար քամի ասեն, որ ի վաղուց կու շարժի երբեմն, որ շանթիւ եւ այլ մեծատանջ վաստակօք եւ զանազան սպեղանովք եւ օծելովք հազիւ յետս կու նհանջի եւ կու շիջանի, ...նա ի ժամ դառնի կու ըմբռնէ եւ ի յամօթոյ ամբօխին ոչ իշխելով յայտնել զդառնութիւն մահաբեր ցաւոյն եւ առ խստութեան վշտին՝ եհան զսուրբ հոգին ի վերայ աթոռին առաջի ամենայն ատենին եւ եղեւ սուգ եւ կոծ մեծ ամենեցուն:» Ի լոյ քաղած է Կամակիեցի այս տեղեկութիւնները, որուն Ապարանեցոյ ինչպէս ծննդավայրն, նշնպէս մահուան տեղը անծանօթ մնացած է. որ Մեծօփն եղած ըլլալու է:

Հ. Ալիշան (էջ 324, ծան.) կը նշանակէ թէ «ԺՁ դարու սկիզբը դրուած Կիլիկիոյ Տարեգրի մի լուսանցից վրայ այլ կայ իր ձևագիրն. «Նս Սիմէոն վարդապետս

Ապարանեցի զայս գիրս գրեցի»: Բայց առանց թուականի:

Ապարանեցոյ կենսագրութեան վրայ ընդհանրապէս տես Հ. Ղ. Ալիշան՝ Սիմէոն Վ. Ապարանեցի. Հայապատում, Ա. էջ 320—325:

Վրաստանէն: — Սիմէոն Ապարանեցի վարդապետ միտք մ'էր. իւր բեղմնաւոր գրչէն մեզի հասածներն բացարձակապէս տաղաչափուած գրութիւններ են. թէ նաեւ արձակ աշխատութիւններ ունեցած է, որ եւ իցէ յիշատակութիւն կը պակսի: Կարելի է արդարապէս տարակուսիլ նաեւ իւր տաղաչափուած գրութիւններու թուին վրայ, որ հաւանօրէն աւելի մեծ էր քան որ մենք հնարաւորութիւն ունենք հոս մի առ մի թուելու: Այս տեղ կը յիշատակեմ ինձի ծանօթ գրութիւնները:

1. Վ Երասմոս-Երեմի: Դրուածքս Էջմիածնի Ձեռագրին մէջ, որուն վրայէն կատարուած է ապագրութիւնը, խորագիր կը կրէ. «Շարագրութիւն հոմերական վիպասանութեամբ սակս Պալհաւուհեացն զարմի եւ Մամիկոնեանցն սեռի ի սկզբանէ մինչեւ ցվախճան որդի զհարսն փոխանակելով, ասացեալ բանիւ բարառական նուախայօրէն՝ պիտակ անուն Սիմէոն վարդապետի Ապարանեցոյ՝ ի վիպասանութենէն Ղազարու Փարպեցւոյն: Ի խնդրոյ երկուց աշակերտացն՝ Կիրակոսի Այրարատեցոյ եւ Անանեայի Նախավկայեցոյ:

Բուն դրուածքն կը սկսի տաղաչափեալ՝ 4—4 հատածով.

«Ի սկզբանէ Բանըն բարձրեալ,
Ի յոչէից զգոյս հաստատեալ,
Նախ ըզհրեշտակըս ներգործեալ,
Լոյս ի լուսոյ ստեղծուած սկսեալ...»

Սիմէոն այս գրութեան ձեռնարկած է ի խնդրոյ իւր երկու աշակերտաց՝ որոնք խնդրած են իրմէ «Ի յոտք հանել», կամ տաղաչափել այն Պատմագիրքն, որ Ղազար Փարպեցոյ անուամբ ծանօթ էր իրենց:

Պատմական դիպաց անպաճառ նկարագրութիւնն, պարզապէս տաղաչափեալ ձեւի մէջ, մերկ սահուն եւ խնամեալ ոճէ: Հայոց պատմութեան գեղեցկագոյն զրուագներն, զ. օր. Հայկայ եւ Բելայ մենամարտութիւնն, Աւարայրի ճակատը (էջ 41) չեն ոգեւորած զինքը: Աւելի սիրով կանգ կ'առնու այն. պիսի տեղեր, ուր վարդապետել, ողբալ կրնայ, զ. օր. Վասակ սիւնի իբրեւ մատնիչ երկար զբաղեցած է զինքը, անգոյն յարասութիւններով: Թէեւ ամբողջ երկին մէջ աչաց առջեւ ունեցած է Ներսէս Շնորհալըյ Վիպասան-նիւն, որուն խորագրովն, չափով եւ յանգով ջանացած է զգեստաւորել իւր երկն ալ, բայց անհամեմատ ետ կը մնայ իւր արտադրութիւնն առաջնոյն հետ համեմատելով:

Աւելի կենդանութիւն կ'առնու իր գրիչն երբ Ղեւոնդեանց եւ Յախարարաց նահատակութիւնն ի Պարս կը վիպասանէ (էջ 45—47):

Առաջին մասին այս անխանգաւառ ոճն իւր պատճառն ունի առանց տարակուսի միօրինակեալ, անհաճոյ եւ զրիչ կաշկանդող -եալ յանգին մէջ: Ասկէ պատճառած թմրութենէն յանկարծ կը սթափի երգիչն երբ կը ձեռնարկէ երգելու շոր զրուագ մը՝ Վահանեանց շրջանը: Այժմ կ'ընտրէ -ն վերջայանգն, որ աւելի քաղցրահնչուն է եւ զրչին կու տայ որոշ չափով ազատութիւն, եւ այն յաճախ գիրկ ընդ խառն յանգով (—, -ին —, -ին): Սիմէոնի ոգին ճանչնալու համար առաւելապէս ասկէ ետքը փնտռելու է զինքը զրուածքի մէջ: Արդէն կենդանացած է. ունի զայրոյթ, ճախրելութեւեր, սուր ակնարկութիւններ, առական խօսութիւն:

Գեղեցիկ նկարագրութիւններէն են Գիւտ կաթողիկոսի հարցաքննութիւնն ի դուռն արքունի. թշնամեաց թակարդին մէջ կը ջատագովէ աներկիւղ իւր ուղեղ ընթացքը եւ ամի ի բերան կ'ընէ թշնամիները, եւ կը յաւելու:

Մանուկ մատաղ ի ծակ ի ծին

Ոչ մեղանչեաց ի ժռն նըմին (էջ 55):

Նկարագրական է նաեւ Վահանայ ապստամբութիւնն թշնամեաց սաղրանօք. որոնք

Այնքան ըզհուրն վրքեցին,

Մինչ զդաւարին տոշորեցին (էջ 56):

Վահան իւր սակաւաթիւ զօրօք սքանչելքներ կը դործէ ի զարմանս թշնամեաց.

Որպէս դամբար (Վահան) ի չոր խռիւս,
Գէմ եւ թիկունքն խանձէին (թշնամեաց) (էջ 65):

Այսպէս նաեւ էջ 67, ուր Պերոզի մահն կը պատմուի, եւ վերջապէս Վահանի յաղթական վերադարձն իբրեւ Մարգարան ի Դուին:

Տեղիս տեղիս, ուր մանաւանդ ողբալու առիթ կ'ընծայուի, կ'անդրադառնայ ժամանակակից կացութեան, այսպէս էջ 100 — 102, 103—104:

Ամբողջ զրուածքին մէջ ի վեր կը հանէ Սիմէոն մեծ անհմտութիւն ժամանակագրութեան: Էջ 124 խօսելով Մահմետի վրայ՝ առանց անդրադառնալու կը նոյնացնէ զինքը Մրուանի Մահմետ զօրագլխին հետ, որ ի Հայս կ'արշաւէ: Էջ 105 Յովհ. Բաղարանցի կաթողիկոսն († 611) կը նոյնացնէ Մանդակունդ հետ: Շատ յաճախ են նաեւ շիղումներ նիւթէն. ուր առանց միտ դնելու ժամանակագրութեան կը խտացնէ այլ եւ այլ աղբիւրներէ զխոցածներն ի մի. զ. օր. էջ 124, երբ Կ. Պոլսոյ պաշարման վրայ կը խօսի, կը յիշէ մինչեւ անգամ Կիր Մանուէլն օրով Ստամբուլ (իմա Սպանիոյ) զբաւումը (հմտ. Սամ, Անեցի, էջ 132): Այս կարգի շիղումներ են նաեւ ժամանակակից տառապանաց անդրադարձութիւնք (էջ 102—104):

Աղբերք: — Նախաճառին համար իրեն աղբիւր ունեցած է Սիմէոն յատկապէս Անանունն առ Սեբէոսի եւ Մ. Խորենացի: Առաջին կարգին համար՝ նոյնպէս Անանունն եւ Մ. Խորենացի. Բ. կարգին համար Ղ. Փարպեցի եւ Սեբէոս: Թէ Ղ. Փարպեցի,

Անանուն եւ Սերէոս զլխաւոր կռուաններ եղած են իրեն, այս զարմանալի չէ, որովհետեւ իր զլխաւոր նպատակն եղած էր ի խնդրոյ աշխկերտաց՝ յոտք հանել, այս երեք պատմագրու թիւններն¹, զորոնք մէկ հատորի մէջ ունէր ի ձեռին իբրեւ մէկ ամբողջութիւն, եւ այն հետեւեալ կարգաւ. 1. Ղ. Փարպեցի եւ Թուղթն, 2. Անանուն եւ Սերէոս: Չեռագրին մէջ Սերէոսի անունն կը պակսէր, այս պատճառաւ ալ իրեն անձանթ մնացած է անոր երկասիրութեան հեղինակն եւ ամբողջն համարած է դործ Ղ. Փարպեցւոյ, առանց միտ զնելու ժամանակի ընդարձակ անջրպետին: Ասոր գեղեցիկ ապացոյցն է Յովհ. Բաղարանեցին Մանդակունոյ հետ նոյնաց նեղ: Արդեամբք ալ Ղազարայ եւ Սերէոսի մեղ ծանօթ հնագոյն օրինակն էջմ. Կար. 2463՝ Հաւաքածոյ պատմագրաց, օրինակուած 1672ին ի Բաղէշ Վարդան Ամբողջեւոյ հսկողութեան տակ², կը պարունակէ ի մէջ այլոց Ղ. Փարպեցւոյ Թուղթն, Անանունն եւ Սերէոսը (վերջին երկուքը առանց խորագրի) կից առ կից, հաւանօրէն ծագած Սիմէոնի գործածած օրինակէն:

Այս երեք աղբիւրներն այլ եւ այլ ձեւերով կը յիշէ Սիմէոն, լռելով միայն Սերէոսի անունը: Այսպէս էջ 7—8 ազգաց բաժանումն մինչեւ Աբրահամ պատմելն ետքը կ'ըսէ.

«Աստանօր բանս ըզկայ առեալ,
Եւ շարագրողս³ ի յուշ եկեալ,
Զհակառակողսն⁴ մըտածեալ,
Զորոմնացանսն խոկացեալ⁴».

¹ Հմմտ. էջ 88 ուր Սերէոս է աղբիւրը.

«Մանաւանդ ի յայս հարկիմ,
Զի զպատմագիրս տաղել կամիմ,
Եւ թէ անտես առնեմ ըզկարգն,
Ի յիմաստեցն տըգէտ հեգնիմ»:

² Հմմտ. Գ. Տէր-Մկրտչեան՝ Ղ. Փարպեցու ձեռագրերը. ԱՐԲՏ. 1901, էջ 542—549, եւ Ղ. Փարպեցի, տպ. Տփղիս 1904, էջ Ե՝

³ Այս ինքն Սիմէոն:

⁴ Կ'անհարկէ Սիմէոն իւր հակառակօրդները:

Ըզփարպեցւոյն ծառն ընթերցեալ,
Այն որ Ղազարէն կոչեցեալ...
(Որ) ըզկամս հայցմանն¹ կատարեալ
Եւ պատմագիր Հայոց եղեալ,
Ի Մալէ-ի կարգն ըսկսեալ,
Եւ զմնացեալսն վկայասանեալ,
Ի Մարգարէ մատեանս մըտեալ,
ԶՄըթրոնացւոյն² վերծանեալ.
Եւ զվաղընջուցն թարգմանեալ,
Հեղին գրքով նուրբս գըտեալ,
ՅԱթ-Էն-Քէլ-է-Գըրոյմեալ,
Ի վերնագրէն զայս իմացեալ»:

Դարձեալ էջ 20—21 երբ կ'աւարտէ Հայկազանց շրջանն՝ դիտել կու տայ թէ իւր աղբիւրն հոս կը տկարանայ.

«Զի պատմութիւնս³ է վերջոտնեալ,
ԸզՀայկազանցն անգիտացեալ,
Եւ նորագոյն իմ ըսկըսեալ՝
Զքետուրածինն ազգաբանեալ»:

Նոյն ոճով նաեւ էջ 33 Արշակունեաց-Պաշլաունեաց ծագումն Անանունի հետեւելով պատմելէ ետքը՝

«Արգ զառանջին ծառն աւարտեալ⁵
Եւ զհարկաւորն գըծագրեալ,
Թուով տոհմիք զանց արթնեալ՝
Զոր քերթողն⁶ է շարագրեալ,
Եւ երկրորդին առնթեալ
Սոյն իմ Ղազարըս սիրեցեալ,
ԸզՓոստոսի գիրն յուզեալ,
Գիւղանդացւոյն սատար առեալ,
Ի սըմանէ աղբերացեալ
Եւ զՀաւաքտո շարաշարեալ.
Ի թագաւորս զհիմն եղեալ,
Յրոպարապետս գըլխաւորեալ»:

Այսու կ'ուզէ ըսել թէ յեղած այս աղբիւրներու վրայ, այս ինքն իւր առջեւն եղած յանուն Ղազարայ Պատմագրքին վրայ, ուր կային Վարդանանց եւ Վահանանց պատերազմաց պատմութենէն ետքը Մարա-

¹ Վահանայ:

² Խորենացի:

³ Կ'անհարկուի Անանունն առ Սերէոսի:

⁴ Այս է Անանունը:

⁵ Իմա՝ Անանունը:

⁶ Մ. Խորենացի:

բայ մատենան (= Անանուհն), որ «ի Մովսէսին կարգն» կը սկսի եւ «զմնացեալն» կը վերապանէ, — պիտի տայ յետագայ պատմութիւնն սկսեալ Հայկէն մինչեւ ցԱրշակ մեծ Պարթեւ (էջ 17—20): Այս մասն ալ կը նկատէ Սիմէոն մասն Նախաճառին եւ կը խոստանայ շուտով յԱ. կարգն դառնալ, այն է պատմել «սակս Պաշաւունեացն զարմի» եւ ապա անցնիլ Բ. կարգին՝ պատմել «սակս Մամիկոնեանցն սեռի», որոնք իւր գլխաւոր նիւթերն էին:

Հազար Փարպեցւոյ Պատմագրութիւնն իրեն օճան եղած է յատկապէս էջ 33—73՝ սկսեալ Հայաստանի 387ի բաժանումէն մինչեւ 484, ըստ այսմ ուր սկսած եւ աւարտած է Փարպեցւոյ Պատմագիրքը: Բայց Սիմէոն նաեւ Սերէոսի գործն Հազարու վերագրելով՝ Փարպեցւոյ աշխատութիւնն գլխաւորած կը ներկայացնէ «յրսպարապետ», այս ինքն ի Թէոդորոս Ռշտունի եւ ի Գրիգոր Մամիկոնեան: Արդեամբք ալ էջ 73—128 իրեն ռահվերայ առաջնորդ եղած է բացարձակապէս Սերէոս, որուն պատմութիւնն պարզապէս տաղաչափած է դուն ուրեք շեղելով կարգէն, երբ կը գործածէ երկրորդական հեղինակներ ալ:

Յընդհանուրն իրեն ծանօթ եղած են՝
«... Ներսէս Շնորհալոյ վիպասանութիւնը. զոր յանուանէ ալ կը յիշէ էջ 22.

«Եւ Ներսէսի թէպէտ վիպեալ՝
Բայց իմա նորա ներհակ չեղեալ,
Ոչ ի հեռին տարածայնեալ,
Եւ ոչ զորոյն բանն երկրորդեալ.
Այլ բովելնէն համբուրեալ,
Որ յաստանօրէն չէ գրեալ»:

Է. «Սրբոց վարդապետացն Հայոց Մովսէսի եւ Դաւթի հարցմունք ընդ երկարնակս» գրութիւնը, էջ 36:

Դ. Յովհ. Կաթողիկոսի պատմագիրքը (էջ 52, 55 եւն):

Դ. Մովսիսի Խորենացւոյ Աշխարհագրութիւնը (էջ 30—31):

Ե. Սամ. Անեցւոյ ժամանակագրութիւնը (էջ 124), հաւանօրէն նաեւ Ղեւոնդ երէց (հմմտ. էջ 31—32) եւ ուրիշ պատմագիրներ:

Յիշատակարանին համար աղբիւր ունեցած է, յատկապէս ուր Ապարանից Ս. Նշանի վրայ կը խօսի, Թովմ. Արծրունի եւ Գր. Նարեկացւոյ Ապարանից Խաչի ներբողը. բայց նաեւ աւանդութիւնն նկատի առած է: Զայս կը խոստովանի ինքնին (էջ 139).

«Ի Թումայի գրոց պատմութեանց ճշմարտութեամբ է ըստուգած.

Ի Գրիգորէ Նարեկացւոյ լրբիկն զճառքս հաստատած.

Ի հընագէտ նախնի արանց աւանդութեամբ առ մեզ հասած»:

Իրեն բուն յենարանն եղած է սակայն Նարեկացի (էջ 141). «Այն որ գրեաց ըզպատմութիւն...» յորմէ եւ եմ հետեւելով «ի յոտ հանի ըստ իմ կարեաց»:

Ձեռագիրք: Ծանօթ են 1. Հաղ. Ժեմ. Թ. 1194 (Յուլի, էջ 77): 2. Վենետ. Մխիթ. Մատենադարան, Թ. 1, ԺԵ խմբ. (ԲԶՄ. 1915, էջ 5, ՃՆ. 2): 3. Յիշատակարանը առանձին՝ Վիեննայի Մխիթ. Մատենադարան, Թ. 738, Թղ. 106ա—116բ:

Հրատարակութիւնք, Սիմէոն վարդապետի Ապարանեցւոյ Վիպասանութիւն սակս Պաշաւունեացն զարմի եւ Մամիկոնեանցն սեռի. Վաղարշապատ 1870, էջ 1—157:

Զհեռացած Ապարանեցւոյ Վիպասանութենէն յիշեմ այս տեղ խնդիր մի, որ զուր տեղ զբաղղուցած է բանասէրները երկար: Այն պարագան որ Ապարանեցին Հազարաց, Անանուհի եւ Սերէոսի (առանց անուան) պատմագրութիւնները մէկ հատորի մէջ տեսնելով՝ Էրեքն ալ Փարպեցւոյ վերագրած է, Սարգիսեան, Ալիշան եւ Տէր-Պողոսեան առաջնորդած է այն եզրակացութեան թէ հնագոյն օրինակաց մէջ

Անանունի Հայոց պատմութիւնը Փարպեցւոյ աշխատութեան մասն ներկայացուած է եւ է անոր հեղինակութիւնը: Բայց յառաջ քան այս ծանրակշիւ եզրակացութիւնն հրապարակի վրայ դնելն՝ պէտք էին յիշեալ բանասերները սթափիլ ասկէ ծագած դժուարութեանց առջեւ եւ յորդորուիլ աւելի մանրադնին ուշադրութեամբ ընթեռնուիլ Վիպասանութիւնը: Հ. Սարգիսեան՝ թէ եւ ուշ՝ անդրադարձած է սխալին (ԲԶՄ, էջ 33):

Իրողութիւնն այս է. Ապարանեցիին իւր ձեռագրին մէջ ի Հերակլ պատմութիւնն եւ զայն կանխող Հայոց նախնական պատմութիւնն առանց անուան հեղինակի դանելով՝ համարած է երկուքն ալ մասն Հազարայ Պատմութեան, առանց միտ դնելու ժամանակի ընդարձակ անջրպետին: Իւր գործածած ձեռագրին խմբէն է Էջմիածնի Թ. 2463: Այսպէս որ Անանունի խնդրոյն լուծման համար Ապարանեցւոյ Վիպասանութիւնը որ եւ իցէ լոյս չի տար:

Ըննութիւնք: Հ. Բ. Սարգիսեան՝ Ագաթանգեղոս եւ իւր բազմադարեան գաղտնիքը. Վենետիկ 1890, էջ 277—279: — Հ. Ղ. Ալիշան՝ Հայապատում, Մասն Ա, էջ 143—147 (փոքագիր). հմմտ. եւ էջ 24—25 եւ 321: — Գր. Տէր-Պօղոսեան՝ Նկատողութիւններ Փաւստոսի Պատմութեան վերաբերեալ. «Հանգ. Ամս.», 1916, էջ 149—170. հմմտ. եւ 1914, էջ 489—500: — Հ. Բ. Սարգիսեան, Սիւմէոն Ապարանեցիին եւ Կեղծ Սերէոսի առեղծուածք. ԲԶՄ, 1915, էջ 1—9, 33—39:

2. Ողբ է վերայ արամեան լուսարեւին: 1585ին Օսմանցիք զրաւեցին Դաւրէժն Պարսից ձեռքէն. այս առթիւ կ'ողբայ Սիւմէոն հայ ազգին քաջած նեղութիւնք Պարսից բռնապետութենէն եւ ընդլայնելով խօսքերն կը նկարագրէ ազգին անցելոյն եւ ներկային տառապանաց օրերը (4—4 հատածով): ԴՍՊրագիրն եւ սկզբնաւորութիւնն է.

Ի վերայ արամեան թաւրիզու, որ առաւ ի յՕսմանէ. եւ այլ ողբ ի վերայ տառապեալ ազգիս Հայոց. ասացեալ ի Սիւմէոն վարդապետէ.

«Արդ թվին հազար եւ երեսուն¹,
Զորս ընդ նրմին գրծէ անկուն,
Պաճարամիտ ազգ Հագարուն
Զօրաժողով եղեւ անհուն...»

Հրտ. Վիպասանութիւն, էջ 158—162:

3. Ողբ է վերայ Լուսարեւին Տէրապայ Լուսարեւին: 1593ին այցելած է Ապարանեցի Գառնի աւանը, ուր Ազատ գետին իշխող բլրոյ մը վրայ կառուցուած է Հռովմայեցիներէն՝ հրովմեական ճարտարապետութեամբ հաստահղիւս քարերով քանդականկար տաճար մը, որ մերիններէն «Տրդատայ թախտ» ճանչցուած է: Հոն Սարգիս երէց կը խնդրէ իրմէ նուիրել ողբ մը այս կոթողին, զոր սիրով յանձն կ'առնու Սիւմէոն եւ համարձակ ոգւով, զգայուն սրտով եւ զօրաւոր զրջով կը հիւսէ ողբ մը հայրենեաց շնջած փառքին եւ տիրող տառապանաց վրայ, յոյսն դնելով ապագային վրայ, ուր կը նայի ակնկալութեամբ: Ողբիս խորագիրն եւ սկզբնաւորութիւնն է.

Ողբանք զոր ասացեալ է Սիւմէոն վարդապետի Ապարանեցւոյ ի վերայ թախտին Տրդատայ թագաւորին:

Ողբացէք անշոյժ օրգով եկեղեցիք Հայաստանեայց.

Ողբացէք անմըխիթար հանուրց հիւսիս բնակիչք աղանց.

Ողբացէք անլուռ լալով Յարեթածին կղզիք աղանց,

Ողբացէք ամենեքեան, ձայն ամբարձէք աշխարհանց:

Վերջ՝

Յիշումն սկիզբն է շատ սրբոյ,

Վայ ի վերայ վայի գրեւոյ.

¹ Տպագրին մէջ «Արդ ի թվին հազար եւ երեսուն», հարկ է այսպէս ուղղել:

Սակայն կարճի ի ձեկտեղոյ,
 Յաղագս ծուլից ձանձրանալոյ.
 Յոբելինին քըսան թըւոյ,
 Բառասուն երկու մուտն միւտոյ.
 Ողբոս գրեցաւ յաւանս Գառնուոյ
 Ի խնդրոյ Սարգսի մեծ երիցոյ.
 Մեղօք մեռեալ աւաղելոյ,
 Ամուլ բարեաց ծնող այսմ երգոյ.
 Տես անցաւորս կեանքս ի փորձոյ,
 Ծիւրեալ ծաղիկ, ստուեր հովանւոյ:

Հրտ. Հայերգ, էջ 151—163: — Բա-
 ղուածարար՝ Այրարատ, էջ 368—369:

Ողբիս Սիմէոնի հարազատ ըլլալուն կը
 վկայէ Գրիգոր Դարանաղոյի, որ իւր ժամա-
 նակագրութեան մէջ (էջ 376) կը գրէ.
 «Եւ էր (Սիմէոն) բանիւրուն եւ իմաստա-
 սէր եւ բանաստեղծ եւ տաղասաց. որ զՄե-
 ծին Տրդատայ զարմանալի սարաւոյթն, այս-
 ինքն զպաղասն, որ է ի գիւղաքաղաքին
 Դառնի, նա՛ գեղեցկայարմար յոճով յոյժ
 վայելչապէս գովասանական երգով ողբեր-
 զախառն զըռւատեալ է. որպէս մեք այլ
 արժանացաք սուրբ տեղոյ տեսութեանն, որ
 Մաշտոց վարդապետին եւ մեծ վարդապե-
 տին Գէորգայ գերեզմանատուն եկեղեցին
 կից եւ հուպ է սարաւոյթին¹»:

Ասոնք են Ապարանեցւոյ մեզի ծանօթ
 գրութիւնք:

Նկատելիք: — Սիմէոն Ապարանեցի,
 ճանչցուած ժամանակակիցներէն «շնորհալի»
 եւ «մեծաւագ վարդապետ» (Գր. Կամախ.,
 էջ 371, 376), իւր տաղաչափեալ զըռւա-
 ծոց մէջ կը ներկայանայ ազատասէր, զօ-
 րաւոր խօսքի տէր անձ, հուժկու ողբերգակ,
 ի վեր կը բերէ զդայուն ոգի մը, եւ իւր զգաց-
 մունք բացատրելու համար ունի անկաւոր
 գրիչ: Մեծոփայ ողբն, մանաւանդ «Ողբանքն
 ի վերայ թախտին Տլգատայ» իւր գլուխ
 գործոցներն կրնան համարուիլ: Հայրենի
 աշխարհին աւերակներուն ի տես՝ բնու-
 թեան հրապոյրը չի զրաւեր զինքը. եւ ոչ
 իւր դառնացած սրտին սփոփանք կեանքի

պատրանքին մէջ կը փնտռէ: Ազատ լեռնոր-
 դին յուզուած հայրենիքի տառապանքնե-
 ռէն, ճնշուած օտար լուծի ծանրութեան
 տակ՝ վրէժ կը գոչէ, լծնկէց ըլլալ կը ձգտի,
 եւ իւր զայրոյթին մէջ ատրաշէկ կայծակ-
 ներ կը ժայթքէ օտարադէն զազանաբարոյ
 թշնամեաց՝ որոնց ոտից տակ այրացաւեր
 դարձած է հայրենի երկիրը: Աղէտը չընկճեր
 զինքը: Մերթ հայրենեաց դիւցազունք ի
 վրէժինդրութիւն կ'արթնցնէ, մերթ լծն-
 կէցութեան ծայրագոյն յուսահատական մի-
 ջոցներու դիմել կ'ուզէ, եւ մերթ աչքերն
 երկինք բարձրացուցած՝ մօտալուտ՝ զուարթ
 ապագային յուսով կը խրախուսուի:

Եւ ահա իբր այսպիսի գանգատող,
 զայրացող եւ բողբող երգիչ կը հանդի-
 սանայ միջնադարեան քերթողաց թուին
 մէջ եզական եւ արժանի է ուշադրութեան,
 որչափ ալ ցոյց տայ իւր ոճն գեղեցկա-
 գիտական հայեցմամբ թերութիւններ. թե-
 րութիւններ, որոնք ոչ թէ իրեն յանցանքն
 են, այլ առաւելապէս ժամանակին:

Հ. Ն. ԱԿՈՆՆԱՆ

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն

ՀԱՅ ԱՆՄԻԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Չկայ թերեւս ազգային նկարագրի յատ-
 կութիւն մը, որուն վրայ այնչափ խօսուի, եւ որ
 այնչափ դատափետուի, ինչպէս «հայ անմիա-
 բանութիւն» ըստածը: Հայն ի ծնէ անմիաբան է
 կ'ըսուի. անիկա մըր կաթին հետ ծծած է ազգային
 այս աւերիչ ունակութիւնը. անիկա անատակ է
 հետեւաբար ընկերային հաւաքական որ եւ է
 համագործակցութեան եւ աշխատութեան: Ահա
 այս տեսակ խօսքեր են, զոր կը լսենք գրեթէ
 ամէն Հայու բերնէն թէ հասարակ խօսակցու-
 թիւններու եւ թէ նաեւ ընկերային խմբակցու-
 թիւններու մէջ: Այս հիւանդագին մտայնու-
 թիւնը մեր մէջ այնչափ արմատացած է, որ գի-
 տութեան քողի տակ սպրդած մտած է նաեւ
 թերթերու, գիտական ուսումնասիրութիւնն

¹ Հմմտ. եւ Христианский Восток I (1912),
 էջ 349—350: